

др Данило Баста,
ванредни професор Правног факултета у Београду

С ОНЕ СТРАНЕ ПОЗИТИВИЗМА И АНАРХИЗМА

Једна савремена филозофија политичке правде*

Све до пре двадесетак година, филозофија државе и права била је мање-више равнодушна према једном од својих класичних проблема, — проблему правде. Као да је своју модерност видела и искуљивала управо у томе да питање правде, то средишње и покретачко питање од самих њених почетака у античкој Грчкој, остави по страни, изван свога хоризонта и интересовања, и препусти га другим подручјима и дисциплинама. Ако се поглед баци унатраг, видеће се да је сужавању простора за питање правде и, најзад, његовом потпуном уклањању, одлучујући допринос дао правни позитивизам XIX и XX века. Штавише, био је то важан део његовог теоријског програма. У екстремном облику њега је поткрај прошлог столећа почео да остварује Карл Бергбом. Он је отишао тако далеко да је сматрао да закон, донет на формално коректан начин, обавезује без обзира на садржину, која може бити и „најподлија“. И по мишљењу Ханса Келзена, творца чисте теорије права изграђене на неокантовском методском дуализму, правда не спада у предметно подручје правне науке. У тежњи да ову радикално очисти од свих вредносних елемената, он је спремно и без околишења признао да „сваки произвољан садржај може бити право“.

Требало је да диктаторски и тоталитарни режими нашег века покажу сав свој репертоар у погледу садржине права и закона (који, иначе, нипошто нису идентични), па да превласт правног позитивизма — који, ако је доследан, мора прихватити оно што се назива правним ниҳилизмом — почне да се круни и ставља под знак питања. Првих година после другог светског рата поново је оживело природно право, правна мисао је била у знаку тзв. „ренесансе природног права“. Убрзо се, међутим, показало да „вечно враћање природног права“ (по једном изразу, одн. наслову књиге Хајнриха Ромена) неизбежно мора рачунати и са „вечним враћањем правног позитивизма“, те је тако правна мисао још једном запала у стару апорију: њено клатно кретало се између природног права и правног позитивизма као својих двеју крајњих тачака.

Из те апорије, по много чему бесплодне, ваљало је некако потражити излаз, те је настала прегршт различитих оријентација у филозо-

(*) Поводом књиге Otfried Höffe, *Politische Gerechtigkeit. Grundlegung einer kritischen Philosophie von Recht und Staat*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1987.

фији права и државе последњих деценија (нпр. реторичко-топичка, феноменолошко-онтолошка, аналитичка, херменеутичка, скептичка, системско-теоријска и друге). Па ипак, проблем правде, иако не у потпуности, и даље је остао запостављен. Истина, за њ је бивало све више разумевања, али он, упркос томе, није доспео у средиште правно-философског дискурса, није му био враћен статус централног проблема правне филозофије. Ситуација се суштински изменила појавом неколико аутора који су проблем правде рехабилитовали, вратили му достојанство и значај „животног питања” правне филозофије, те га поново довели у њен матични ток. Овде, свакако, на првом месту треба поменути америчког аутора Џона Ролса, чија је *Теорија правде (A Theory of Justice, 1971)* изазвала многобројне и плодноне расправе и у највећој мери подстакла савремена правно-филозофска настојања око правде. Вредан прилог овим настојањима дали су још и Хаим Перелман, Илмар Тамело и др. Својом опсежном (511 страница) књигом *Политичка правда*, коју аутор, сходно поднаслову, изричито схвата као заснивање једне критичке филозофије о праву и држави, сада им се на најбољи начин придружио Отфрид Хефе, који је већ раније скренуо на себе пажњу радovima посвећеним практичкој филозофији.

Свој задатак Хефе означава као „ново премеравање дискурса о правди”. Он иде за тим да (мање обнови а више) изгради једну филозофију политичке правде која је кадра да као филозофска критика буде оруђе легитимације и лимитације права и државе. Филозофска критика је овде истозначна са критиком из моралне перспективе, те је политичкој правди, која је за Хефеа „морална идеја права и државе”, намењена кључна улога у етичко-критичком преиспитивању закона и политичких институција, тј. у једној *филозофској етици права и државе*. Тиме би се, верује Хефе, превладало оно двоструко отуђење изазвано доминацијом историзма и позитивизма у наукама о држави и праву: отуђење филозофије од тих наука и отуђење обеју страна од етике.

Овако одређен задатак делује у неку руку несавремено, готово анахронистички — утисак који није измакао ни самом аутору (упор. стр. 17). Тај се утисак битно мења оног тренутка када Хефе свој дискурс о правди, одн. ново премеравање тог дискурса, стане контекстуално да обогаћује, смештајући га у једно (назовимо га тако) „доље напетости” које је омеђено „тројаком провокацијом” (упор. стр. 15 и даље). На једној страни је Ролсова теорија правде као противмодел утилитаризму и његовом принципу колективне добробити; сматрајући Ролсову критику утилитаризма оправданом али недовољном, Хефе жели да је, респектујући њене резултате, уједно продуби и аргументативно прошири; његова филозофија политичке правде је, дакле, једним делом изведена и као критика утилитаризма. На другој страни је позитивизам права и државе; о њему је већ било речи; но, овде треба издвојити моменат начелног подозрења позитивистичке теорије према политичкој правди уопште, што је имало за последицу искључење сваке критичке или етичке перспективе, односно неограничено потврђивање и прихватање сваког облика права и државе, сваког вида владавине; само се по себи разуме да је Хефе морао одговорити на изазов позитивизма. На трећој страни је анархизам са својим социјално-утопијским пројектима; његова провокација састоји се у томе што он идеју политичке правде, која је

усперена на праведну владавину, оспорава тако што без остатка оспорава саму потребу за владавином, тј. за државом и правом као таквим, што, дакле, заступа слободу од владавине; ако признаје правду, признаје је као социјалну, али не и као политичку; за анархизам, политичка правда је беспредметно и сувишно питање. Хефе је, дакако, и анархистички изазов морао узети у обзир, што је он принципијелно и учинио, мада је, на жалост, изостала опсежнија и темељитија расправа с водећим представницима анархизма и њиховом аргументацијом — пропуст који је утолико чуднији што је Хефе био сасвим начисто с величином и значајем анархистичког изазова.

Очигледно је, дакле, да се једна критичко-етички оријентисана филозофија политичке правде — а такву Хефе жели да развије — неизбежно мора упустити у полемику са позитивизмом и анархизмом, и то не из некаквих (рецимо) учено-филолошких, већ напротив, дубоко систематских разлога. Та полемика „на два фронта“ (мада не само она) даје јој печат савремености. Треба, наиме, имати на уму да је за класичну филозофију државе и права проблем политичке правде био саморазумљив, што након позитивизма и анархизма, којем у овом погледу Хефе придружује и марксизам, никако више није случај. При том је циљ Хефеове полемике превладавање антиномије позитивизма и анархизма путем њихове „одређене негације“, тј. налажењем једне позиције посредовања која ће утврдити, свакако делимичну, оправданост оба становишта, али и повући њихове границе, те тако избећи апсолутизоване крајности. Није тешко увидети да је та позиција сама Хефеова филозофија политичке правде. Ако се потпуно оправдавање државе и права назове политичким догматизмом, а њихово бескомпромисно одбацавање политичким скептицизмом, онда се задатак филозофије политичке правде може схватити као превазилажење супротности између политичког догматизма и политичког скептицизма (упор. стр. 20). Она има да истражи могућности и мерила праведне владавине, оне која је морално легитимирана и лимитирана. Са мачем у служби правде, Iustitia ступа на место Левијатана који носи само инсигније власти.

Тако схваћену филозофију политичке правде Хефе сматра неодвојивом од „политичког пројекта Модерне“, под којим подразумева критичку теорију државе и права која се труди око посредовања двеју сучељених тенденција у политичком дискурсу новог века, позитивизма и анархизма, при чему се ослања на појам слободе делања. Значајне прилоге томе Хефе сасвим основано види у Кантовој филозофији права и државе.

Политички пројект Модерне, за који се Хефе залаже и који својом филозофијом политичке правде жели да афирмише, произишао је из два основна искуства: радикалне кризе политичке заједнице, односно уздрманости правног и државног поретка (политичко-религијски грађански ратови), с једне, и радикалне критике политичких односа, односно државе и права као узрока изабљивања и утњетавања (ускраћивање елементарних људских права), с друге стране. Искључива оријентација на оно прво искуство доследно води ка позитивном праву и државној власти, који су легитимирани већ самим тим што су средства за укидање грађанског рата и за обезбеђење мира; политичка филозофија рођења из таквог искуства мисли у категоријама пријатеља и непријатеља,

одлуке и њеног спровођења, заповести и потчињавања, власти и њеног увећавања. Искључива оријентација на друго основно искуство повлачи за собом начелно одбацивање државе и права као искључивих „криваца“ за сва зла и невоље експлоатације, а политичка филозофија изникла из таквог искуства, строго узев, и није више политичка, већ социјална, и то социјална у изворном смислу речи. Ма колико супротни, овим двама правцима ипак је нешто заједничко: строго одвајање државе и права од правде. А то је управо оно с чим се Хефеова теорија, која узима у обзир оба искуства *истовремено*, не може помирити. Стога је неопходна политичка филозофија која „ради“ са сва три основна појма— правом, правдом и државом. У прилог таквој филозофији говори њихова систематска повезаност. Ову, пак, Хефе формулише у следећој *трочланој хипотези* (упор. стр. 25): ако заједнички живот људи треба да поприми легитиман облик, онда он: а) мора имати карактер права; б) право мора стећи квалитет правде и ц) праведно право мора добити заштиту поретка јавног права, тј. (праведне) државе. Наравно, редослед се може и обрнути: а) држава је обавезана правди; б) политичка правда чини нормативно-критичко мерило права и ц) праведно право је легитиман облик заједничког живота људи.

Све што следи после ове, у уводу постављене трочлане хипотезе, представља њено доказивање и заснивање. Крећући се у границама поменутог „поља напетости“, Хефе поступно и систематски развија сопствену филозофију политичке правде. (Претензија да она буде фундаментално-филозофска, да буде „прва филозофија политичкога“ — а то Хефе изричито каже (стр. 28) — чини нам се, међутим, проблематичном и, штавише, непотребном). Његов је поступак уједно историјски и систематски. Тачније речено: историјски аспект проблема (нпр. посезање за Платоном и Аристотелом) вазда је у служби систематског. При том се Томас Хобз показао пресудним за изградњу Хефеове теорије. Разуме се, не у смислу пуког преузимања или некритичког ослањања, већ подстицајног и продуктивног читања. На темељу Хобзовог схватања природног стања као рата свих против свих и непрекидног страха од насилне смрти, Хефе је, уз врло диференцирану и уверљиву анализу тог схватања (упор. стр. 307 и даље), извео мисаони експеримент којим је показао да је елементарна ситуација заједничког живота људи конфликтна, да они своју слободу неизбежно ограничавају и да та узајамна ограничавања слободе имају карактер принуде. Одатле је извео основни принцип политичке правде: ограничења слободе и њихова узајамна принуда морају се обликовати тако да буду дистрибутивно корисни (упор. стр. 382). Од слободе се одустаје, она се ограничава, *ради*, слободе. Ту се налази корен изворних људских права. Испитујући услове стварности правде (стр. 429 и даље), Хефе установљава три таква услова: *јавна власт која позитивира тачно и заједничко ограничавање слободе; јавна правна власт; институционализација*. То значи да се начело правде друштвено-историјски може остварити само помоћу позитивног правног поретка иза којег стоји јавна власт која позитивно право, ако је неопходно, спроводи институционализованом принудом, тј. државом. Том троструком негацијом коначно је превладано природно стање. Доказано је да политичка правда није могућа без принудног поретка, али и да је овај легитиман само ако служи правди, ако обезбеђује слободу, ако је дистрибутивно (за све) од користи.

Овде је изложен само резултат Хефеове теорије (а и то тек у најошштијим обрисима), док су многи значајни моменти морали остати по страни. Треба поменути барем неке моменте. Истичемо Хефеову идеју критичког природног права (стр. 92 и даље), његова разликовања у појму правног позитивизма (стр. 138 и даље), критику Никласа Лумана (стр. 171 и даље), излагање и критику теорије социјалних институција (Гелен, Шелски — стр. 342 и даље), најзад, разматрање метафоре друштвеног уговора (стр. 441 и даље).

Хефеово централно питање, а још више покушај да заснује критичку филозофију *права* и државе, обавезивали су га да далеко више поведе рачуна о напорима и достигнућима појединих правних филозофа када је реч о проблему правде. На жалост, у његовој књизи неће се наићи на имена (овде наведена само примера ради) Борђа дел Векија, Вилхелма Зауера или Илмара Тамела. Можда ови аутори и нису незаобилазни, али су, зацело, помена вредни.

Нема сумње да ће Хефеово ново премеравање дискурса правде, које је изведено као теорија легитимације и лимитације политичке власти, заузети високо место у савременој, изнова оживљеној филозофији правде. У његовој критичкој филозофији права и државе старим појмовима ове класичне дисциплине практичке филозофије удахнути су и нов живот и нов садржај. Хефеу је пошло за руком да путем „одређене негације” позитивизма и анархизма, а то значи уз признање њихових делимичних истина, изгради самосвојну теорију политичке правде која је у исти мах, слободно се може рећи, крупан прилог *отрежњењу* од заблуда и претеривања екстремног позитивизма, на једној, и утопистичких илузија радикалног анархизма, на другој страни. Уз то, реч је о теорији (у овом погледу она је дубоко практичка) која настоји да удовољни проблемима епохе, те се тако узвине до рazine савремености. Тешко да је данас практичкој филозофији ишта потребније од њеног унутрашњег преображаја како би стекла способност да одговори на изазове и захтеве савременог доба. Важан, велик и поштовања вредан корак у овом правцу учинио је Отфрид Хефе књигом о којој је овде било речи.